

**MASARYKOVA
UNIVERZITA**

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Brněnská psychologická škola

Seminární práce k předmětu Dějiny psychologie

KAROLÍNA MARIE ROSKOVÁ, UČO: 520080

Psychologický ústav

Brno 2022

Obsah:

Uvedení do české psychologie 1. poloviny 20. století	3
Brněnská škola celostní a tvarové psychologie	4
Osobnosti brněnské psychologické školy	6
Vývoj brněnské psychologie v poválečném období	10
Závěrem	10
Použité zdroje	11

Uvedení do české psychologie 1. poloviny 20. století

Psychologické myšlení a zkoumání problémů společnosti v Čechách můžeme pozorovat již od 14. století, a to zejména na Karlově univerzitě v Praze. Právě zde bylo ohnisko diskuzí otázek patologie, osobnosti, duševní hygieny či psychického vývoje, jež však byly dlouhou dobu pod záštitou filosofie, teologie a medicíny (Hoskovcová et al., 2016). Ke zvědečtění psychologie a jejímu uznání jako samostatné vědy u nás dochází na přelomu 19. a 20. století, kdy se k nám dostává příliv myšlenkových proudů z Německa a Rakouska, zvláště prostřednictvím pobytů německy mluvících vědců na pražské univerzitě (Chmelař, 1968). Rozvoj a osamostatnění psychologie byly tehdy podporovány i T. G. Masarykem, v Praze a v Bratislavě vznikly psychotechnické ústavy a ve 20. letech vznikají na filozofických fakultách v Praze a v Brně první samostatné psychologické ústavy (Hoskovec & Hoskovcová, 2000).

Zpočátku se československá psychologie věnuje především oblasti pracovní, což odpovídá tehdejšímu společenskému kontextu. Druhým výrazným proudem, který je patrný při pohledu na československou psychologii 1. poloviny 20. století, je experimentální psychologie (Hoskovcová et al., 2016). Předmětem zkoumání se stává vědomí, pozornost, paměť či lidská osobnost. Po vzoru první psychologické experimentální laboratoře v Lipsku, založené roku 1879 W. Wundtem, vznikají další laboratoře v rámci mnoha evropských univerzit. V rámci Československa se s takovými laboratořemi můžeme setkat v Praze, v Bratislavě a v Brně (Chmelař, 1968). Právě činnost brněnského psychologického ústavu byla při celorepublikovém srovnání za své doby značně přínosná a svým zaměřením vyčnívala nad běžná pojetí psychologie daného období (Förster & Plhánková, 2004).

Brněnská škola celostní a tvarové psychologie

Psychologii 19. století můžeme označit jako atomisticky orientovanou, elementovou či asociační. Pod vlivem fyziky a chemie se snaží o rozložení lidské duše na dále nedělitelné elementy, jejichž vlastnosti by pak vysvětlovaly i vlastnosti samotného člověka. Na duši se dívá syntetickým pohledem a vnímá ji tak jako psychické komplexy skládající se z jednotlivých smyslových vjemů, jež jsou opět jen součtem počitků (Kratina, 1932).

Na přelomu 19. a 20. století se však objevuje myšlenka, která do psychologie vnáší zcela nové hledisko a inspiruje mnoho psychologů ke změně orientace bádání. Christian von Ehrenfels přichází s objevem transpozice melodie, jež spočívá v zachování melodického zážitku i po nahrazení původních tónů jinými. Tímto zařazuje Ehrenfels melodický zážitek mezi zážitky celistvé a dokazuje tak, že vnímání není umožněno jedinou psychickou funkcí. Tento objev je důkazem pro existenci tzv. tvarové kvality, tedy že tvary (melodie, obrazce, věty..) nemohou být chápány jako pouhé počitkové součty, nýbrž obsahují přidanou kvalitu celku (Kratina, 1935). Tvar, neboli gestalt, je ústředním pojmem pro nově vzniklou berlínskou a lipskou školu gestalt psychologie, na jejichž práci později navazují i další okruhy psychologů (Hoskovec et al. 1999).

Jedním z okruhů psychologů, jimž je antielementová tendence vlastní, je brněnská škola celostní a tvarové psychologie působící od první poloviny 20. století na Masarykově univerzitě. Ústřední myšlenkou brněnské psychologické školy je fenomenální a funkční dominance celku nad částmi, tedy že celek a jeho vlastnosti vždy převládají nad vlastnostmi částí tohoto celku (Förster & Plhánková, 2004). Psychologie byla tehdy v Brně pojímána jako věda zkoumající subjektivní a individuální lidskou zkušenost, přičemž k tomuto zkoumání bylo využíváno množství experimentálních metod stejně jako fundovaný teoretický podklad (Hoskovec et al., 1999). Mimo hledisko celostní můžeme v činnosti brněnské školy pozorovat i hledisko vývojové, které k původním předmětům experimentálního zkoumání (tedy vnímání, paměť, myšlení, pozornost, volní děje atp.) navíc přidává i zkoumání vývoje těchto psychologických struktur. Společným předpokladem pro stanovisko celistvosti psychických funkcí a zároveň pro uznání jejich vývoje a proměnám v čase je v tomto případě kontinuita vědomí (Förster & Plhánková, 2004).

Jak bylo zmíněno v úvodu této práce, samostatný psychologický ústav vznikl v Brně ve 20. letech minulého století. Konkrétně se jednalo o rok 1925, kdy došlo ke schválení požadavku na jeho založení od tehdejšího profesora filozofie, Mihajla Rostohara. Právě Rostohar je ústřední postavou jak brněnského psychologického ústavu, tak brněnské psychologické školy. Zasloužil se nejen o vznik psychologického ústavu, ale i o vybudování jeho prestiže. Laboratoř psychologického ústavu byla vybavena přístroji z původní pražské psychologické laboratoře doplněnými o nová zařízení z Německa a úroveň výbavy se rovnala úrovni předních evropských psychologických laboratoří (Chmelař, 1968). Mimo jiné bylo v laboratoři možné najít i nástroje, jež Rostohar zhotovil podle svých návrhů: oscilátor, tachistoskop, kampimetr či přístroj ke zkoumání pozornosti (Förster & Plháková, 2004).

Další předností brněnského psychologického ústavu byl psychologický časopis vycházející od roku 1935. Nese název *Psychologie. Časopis pro teoretickou a užitou psychologii*. a je prvním odborným psychologickým časopisem vycházejícím v češtině (Förster & Plháková, 2004). Podtitulek názvu časopisu vyjadřuje úzkou spojitost brněnské psychologie s praxí, například sám Rostohar jezdil na výzkumná šetření do škol či firem (Švancara, 1991). Hned na první straně se čtenář dozvídá o desateru stanovených zásad, pod jichž vlivem by se měla dále vyvíjet práce Psychologického ústavu MU. Souhrnně vyjadřují snahu o osamostatnění psychologie, změnu její metodologie, rozšíření jejího dosahu a zakládání psychologických ústavů a laboratoří. V úvodu nechybí ani zmínka o odmítnutí jakýchkoliv psychologických teorií, které jsou v souladu s myšlenkami starší, elementové psychologie popsané výše (Rostohar, 1935).

Ačkoliv byl Rostohar hlavním redaktorem i autorem příspěvků časopisu *Psychologie*, můžeme se v něm setkat i se články mnoha dalších osobností brněnské psychologické školy. Do hlavního kruhu brněnské psychologie dále patřili Ferdinand Kratina, Vilém Chmelař, Robert Konečný nebo Ludmila Kolářiková (Hoskovec et al., 1999; Rostohar, 1935). Následující odstavce věnuji právě těmto postavám, jež se různou měrou podílely na působení brněnské psychologické školy a popisem jejich činnosti se pokusím čtenáři nabídnout ucelený obrázek o přínosu brněnské psychologie. Je však nutné zmínit, že brněnský Psychologický ústav spolupracoval i ostatními jmény, které mohly mít na utváření brněnské psychologie nemalý vliv. Pro účely této práce musím jejich obsáhlejší zmínku vynechat, s jejich příspěvky se však lze setkat např. právě v časopisu *Psychologie*.

Osobnosti brněnské psychologické školy

Mihajlo Rostohar

Profesní cesta Mihajla Rostohar, narozeného roku 1878 na Slovinsku, začala počátkem 20. století při studiu medicíny, přírodních věd, psychologie a noetiky na rakouských univerzitách. Na základě výjimečných studijních výsledků získal Rostohar doporučení od profesorů Jodla a Spitzera a vydal se tak na studijní cestu do Německa. Nejvýznamnější příležitostí této cesty byla pro Rostohara bezpochyby práce v rámci nejstarší experimentální psychologické laboratoře v Lipsku pod vedením Wilhelma Wundta. To mu umožnilo setkat se s osobnostmi jako G. S. Hall, J. M. Cattell, E. B. Titchener či H. Münsterberg (Chmelař, 1968). Po načerpání inspirace a dostatku znalostí založil Rostohar psychologickou laboratoř v rámci Marešova fyziologického ústavu a posléze i samostatný psychologický ústav s vlastní experimentální laboratoří na MU v Brně a získává tak právem označení “předního průkopníka české experimentální psychologie” (Gabriel, 2017; Švancara, 1999).

Rok 1926 nebyl významný pouze začátkem výuky psychologického ústavu, ale i jmenováním Rostohara do funkce předsedy Společnosti pro výzkum dítěte a jeho péči, čímž se značně zvýšila úroveň mezioborové spolupráce s učiteli, lékaři či přírodovědci. Další významná role přichází v roce 1931, kdy se Rostohar stal prvním profesorem psychologie na MU a v letech 1934 a 1935 pak zastával funkci děkana brněnské Filozofické fakulty (Gabriel, 2017; Švancara, 1999).

Teoretickým východiskem Rostoharovy práce bylo již zmíněné celostní a vývojové hledisko. Obzvláště důležitý je zde pojem “celostní”, jímž se Rostohar do značné míry distancoval od východisek berlínské i lipské gestaltistické školy. Jeho chápání struktury a celosti se významně lišilo od Kruegerovy koncepce, který strukturou mínil učeněnou dispoziční celost (Švancara, 1999). Naopak se přibližovalo koncepci Diltheye, tedy že struktura je fenomenální realitou, již individuálně zažíváme v konkrétních souvislostech vnitřních stavů (Rostohar, 1935). Takovou subjektivně prožívanou, geneticky i funkčně podmíněnou realitu se Rostohar pokoušel zkoumat psychologickou analýzou, při níž pečlivě rozlišoval mezi pojmy struktura, celistvost, celost, tvar či komplex (Förster & Plháková, 2004). Hlavním předmětem takové analýzy byla představa, kterou Rostohar rozumí “názorné uvědomění si obsahu dřívějších vjemů” a již zkoumal s ohledem na její aktuální genezi. Dalšími předměty zkoumání bylo např. vnímání či usuzování. Rostohar dokonce pracoval i s konceptem mentálních reprezentací, jenž byl však rozpracován o několik desítek let později. Kromě lidských participantů byl v rámci experimentů zdrojem dat i opičák Pepa, který v Rostoharově náručí vítal návštěvníky psychologického ústavu. S výsledky experimentů i ostatními přínosy Rostoharovy práce se mimo časopis *Psychologie* můžeme setkat i v jeho publikacích *Studie z vývojové psychologie* (1928), *Struktura v duševním životě* (1935) nebo *Psychologie jako věda o subjektivní skutečnosti* (1950) (Švancara, 1999).

Ferdinand Kratina

Spolu s Rostoharem se o renomé brněnského psychologického ústavu zasloužil i Ferdinand Kratina, docent Filozofické fakulty MU. Na tuto funkci se Kratina habilitoval roku 1933, 2 roky po své studijní cestě v Lipsku (Chmelař, 1968). Podobně jako u Rostohara, i u Kratiny si lze povšimnout výrazného zapojení do zápasu o změnu v dosavadní principiální orientaci tehdejší české psychologie a prosazení celostně orientované psychologie. Tuto antielementovou tendenci spolu s Kratinovou vyhlášenou formulační precizností můžeme zaznamenat v jeho publikacích *Studie z tvarové psychologie* (1932), *Úvod do celostní a tvarové psychologie* (1935) a v učebnici *Psychologie* (1947), jež poskytuje obecný psychologický základ (který Kratina označuje jako pevnou půdu pro bádajícího psychologa), ale i kapitoly věnované jednotlivým duševním funkcím (tedy paměti, pozornosti, vnímání, fantazii atp.) (Kratina, 1947; Švancara, 2014). Mimo témata na obecné rovině se však Kratina zabýval i specifitějšími oblastmi, roku 1930 vychází jeho studie *Eidtická vložka u mládeže*, roku 1941 spis *Osobnost* a v roce 1942 pak *Typ a typologie* (Förster & Plhánková, 2004).

Narozdíl od Rostohara, který se příliš nehlásil k práci berlínské a lipské gestaltistické školy, Kratina často vycházel z obou těchto škol. Ve svých publikacích často odkazoval na výzkumy Koffky, Kruegera, Köhlera nebo Wertheimera, pracoval však i s řadou dalších zahraničních zdrojů. Větší sympatie však zřejmě choval k práci lipské školy, která zohledňovala účast vnitřních činitelů (např. citů) a jako ústřední pojem vnímala celek, nikoli tvar, jako tomu bylo u berlínské školy (Förster & Plhánková, 2004).

Vilém Chmelař

Vilém Chmelař, zpočátku studující filosofii, historii a geografii, se pro psychologii nadchnul během svého dvousemestrálního pobytu na lipském Psychologickém ústavu. Podobně jako u F. Kratiny, i Chmelařovi se tak stala právě lipská celostní škola vzorem a východiskem pro jeho bádání. Po svém pobytu v Lipsku se Chmelař vrátil do Prahy a pod vedením prof. Krejčího podal svou disertační práci na téma vnímání tvarů v indirektivním vidění, čímž navázal na tradiční práci J. E. Purkyně (Viewegh, 1993). Od roku 1926 začal Chmelař působit jako učitel na brněnské zvláštní škole pro tělesně postižené. Poznatky získané během své praxe využil Chmelař např. při zkoumání rozdílů v kognitivních a motorických výkonech u dětí zdravých a dětí s postižením. Mimo tyto oblasti se Chmelař v rámci vývojové psychologie zabýval také vývojem smyslového vnímání, což se plně shodovalo se zaměřením brněnské psychologické školy (Kolářiková, 1954). Na Psychologickém ústavu v Brně, kde Chmelař souběžně působil jako asistent, se významným dílem podílel na vzniku nových experimentálně-psychologických metod. Roku 1939 se Chmelař na MU habilitoval pro obor psychologie, ihned po vyhlášení protektorátu však musel univerzitu opustit. Po osvobození však obnovil svou univerzitní činnost a od roku 1949 na MU působil jako řádný profesor. Po odchodu M. Rostohara dokonce převzal funkci ředitele Psychologického ústavu a roku 1956 byl zvolen jako korespondent ČSAV (Förster & Plhánková, 2004).

Chmelař jistě patří mezi hrstku nejvýznamnějších psychologů, kteří české psychologii zanechali nemalý přínos. Mimo své originální experimentální metody či poznatky z oblasti vývojové psychologie přinesl i poněkud kurioznější, velmi specifické objevy, jako např. prokázání neplatnosti Weberova zákona pro odhad velikosti zrakově vnímaných úhlů nebo důkaz částečné aplikovatelnosti Bunsen-Roscoeova zákona. Za svůj téměř stoletý život stihl Chmelař vydat bezmála 269 titulů, jež jsou příznačné jeho precizností vyjadřování a kritickou analytičností. Mezi ty nejznámější patří *Psychická struktura dítěte zmrzačeného a její důsledky pro pedagogiku* (1927), *Vnímání tvarů v indirektivním vidění* (1937), *Vývoj představy děje z optických dojmů* (1938) či *Puberta a volba povolání* (1949) (Förster & Plháková, 2004).

Ludmila Kolářiková

Ludmila Kolářiková se narodila roku 1909 na moravské vesničce. Na činnosti brněnského Psychologického ústavu podílela od roku 1931, kdy zde začala působit jako pomocná vědecká síla během studií filozofie, latiny a řečtiny. Po studiu vyučovala na brněnském gymnáziu a současně byla psycholožkou ve studentské poradně. V roce 1946 se habilituje pro obor psychologie a o rok poté se stává první ženskou docentkou pro brněnskou i olomouckou univerzitu. Později stála i u zrodu olomoucké Katedry psychologie. Po mnohaleté činnosti na FF MU musela roku 1960 proti své vůli předčasně odejít do penze, především kvůli jejímu zásadovému a pevnému náboženskému vyznání. Její osobnost však zůstane značně pozoruhodná nejen s ohledem na její přínos v oblasti psychologie, ale i kvůli její nesnadné cestě profesním a osobním životem (Förster & Plháková, 2004).

Mezi hlavní oblasti zájmu Ludmily Kolářikové patřily pedagogická psychologie, vývojová psychologie a klinická psychologie. Své výzkumy věnovala především dětem v předškolním a školním věku a jejich myšlení, inteligenci, smyslovému vnímání nebo také pozornosti. S těmito tématy se u ní můžeme setkat např. v jejích publikacích *Prostorové a časové relační soudy u dětí* (1937), *K vymezení pojmu inteligence* (1942), *Psychologie dítěte* (1942) a samozřejmě v četných příspěvcích do časopisu *Psychologie*. Celostní hledisko je u Kolářikové patrné nejen v rámci zmíněných publikací, ale také např. v díle *K teorii vrstev* (1948-49), kde popisuje strukturu osobnosti jakožto hierarchické uspořádání funkčních celků (Förster & Plháková, 2004).

Robert Konečný

Ačkoliv práce Roberta Konečného není natolik celostně orientovaná jako u předchozích zmíněných, do přehledu o brněnské psychologické škole bezpochyby patří. Osobnost Roberta Konečného je v mnoha ohledech opravdu výjimečná. Prvním důkazem by mohl být jeho široký badatelský záběr. Pomineme-li fakt, že působil na poli filosofie, češtiny, němčiny, estetiky a literatury, samotný výčet psychologických oblastí není krátký: zabýval se zejména klinickou psychologií, ale i psychologií literární, vývojovou, obecnou či sociální (Förster & Plhánková, 2004). Ve třicátých letech působil jako školní psycholog na brněnském klasickém gymnáziu, údajně jako náš úplně první školní psycholog schválený školskými úřady. V roce 1939 byl ale Konečný zatčen gestapem a až do konce války vězněn, nejdříve v nacistických celách a poté, na základě několikaleté simulace duševní choroby, na psychiatrii v Černovicích. Během poválečného období Konečný přednášel psychologii a filozofii, roku 1950 však musel pro svoje názory fakultní působení ukončit. Začal pracovat v brněnské psychiatrické nemocnici a stal se prvním klinickým psychologem na Moravě. Mimo psychodiagnostickou a psychotherapeutickou činnost se dále věnoval i výzkumu a od roku 1963 působil v ČSAV. Mezi jeho nejznámější dílo z oboru psychologie patří *Psychologie v lékařství*, kterou spolu s prof. Bouchalem vydal roku 1971 (Svoboda, 2006).

Vývoj brněnské psychologie v poválečném období

Během válečných let 1939-1945 se u nás obor psychologie dostal do velmi nesnadné pozice. Ačkoliv naštěstí nedošlo k jeho úplnému zániku, jeho rozvoj začal značně stagnovat (Hoskovcová et al., 2016). Psychologie poválečného období se dostala pod nadvládu ideologie a veškerý její praktický dosah byl utnut (Švancara, 1991). Naprostá většina směrů, zejména pak psychoanalýza, behaviorismus a gestalt psychologie, získali pověst nástroje imperialistické moci a psychologie byla označena za pavědu. Rapidně začal klesat počet studentů i praktikujících psychologů. Z těch, kteří v praxi zůstali, se velká část přesunula do oblasti klinické psychologie a poradenství, jelikož zde byla větší nezávislost na usměrňujících činitelích (to z důvodu zastřešení zdravotnictvím). Jediným povoleným směrem se dogmaticky stává pavlovovské učení (Šikl & Vobořil, 2020).

Tato ideologická vlna samozřejmě neminula ani Brno, jako důkaz by mohla posloužit např. tendence přetvořit časopis *Psychologie* v marxisticky orientovanou *Reflexologii*, k tomu však nedošlo a časopis tak roku 1950 zanikl (Hoskovec et al., 1996). Rostoharova *Psychologie jako věda o subjektivní skutečnosti* a Kratinova celostně orientovaná učebnice *Psychologie* jsou posledními nemarxistickými českými učebnicemi. Během 40. let se navíc rozpadá jádro brněnské psychologické školy, Rostohar se vrací do Jugoslávie, Kratina umírá roku 1944 a Konečný strávil válečná léta vězněm. Ačkoliv činnost brněnského psychologického ústavu v určité, byť velmi redukované podobě trvala dále, činnost brněnské školy celostní psychologie byla vlivem ideologických nástrah zcela přerušena (Förster & Plháková, 2004).

Závěrem..

Ačkoliv bylo mým úkolem v této práci zatím pouze zprostředkování informací o brněnské psychologické škole a jejich hlavních představitelích a mohlo by se tedy zdát, že k ní zaujímám neutrální postoj, není tomu tak. Dozvídání se o vzniku našeho Psychologického ústavu, o jednotlivých postavách stojících při tomto vzniku a o jejich následných osudech ve mě vyvolalo pocit sounáležitosti, i když se jedná o události téměř sto let staré. Dalo by se i říci, že si nyní o něco více vážím možnosti zde studovat a procházet stejnými chodbami, jakými mohli procházet výše zmíněné osobnosti. Osobně mě nejvíce zaujala postava Roberta Konečného, a to především z důvodu jeho širokého pole působení a zaměřením na oblast klinické psychologie. I když byly okolnosti konce brněnské psychologické školy dosti pochmurné, věřím, že její úděl byl do velké míry naplněn.

Použité zdroje:

Förster, J., & Plháková, A. (2004). *Brněnská škola celostní a tvarové psychologie*. Univerzita Palackého.

Gabriel, J. (2017). Poznámky k životu a dílu filosofa Mihajlo Rostohara. *Studia Philosophica*, 64(1), 92–114.

Hoskovec, J., Nakonečný, M., & Sedláková, M. (1999). *Psychologie XX. století* (I.). Karolinum.

Hoskovec, J., & Hoskovcová, S. (2000). *Malé dějiny české a středoevropské psychologie*. Portál.

Hoskovcová, S., Hoskovec, J., & Heller, D. (2016). *Dějiny české a slovenské psychologie*. Karolinum.

Chmelař, V. (1968). Vznik Psychologického ústavu v Brně a jeho význam pro rozvoj československé psychologie. In: *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské univerzity* (s. 93–103). Masarykova univerzita.

Kolářiková, L. (1954). Vědecké dílo prof. Dr V. Chmelaře. In: *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské univerzity* (s. 9–29). Masarykova univerzita.

Kratina, F. (1932). *Studie z tvarové psychologie*. Orbis.

Kratina, F. (1935). *Úvod do celostní a tvarové psychologie*. Ústřední spolek jednot učitelských.

Rostohar, M. (1935). *Struktura v duševním životě*. [nakladatel není známý].

Svoboda, M. (2006). Sto let od narození profesora Roberta Konečného. *Universitas*, 2, 63–65.

Šikl, R., & Vobořil, D. (2020). Dějiny československé psychologie v údajích a číslech. *Československá psychologie*, 64 (Suppl. 1), 3–42.

Švancara, J. (1991). Historické perspektivy brněnské psychologie. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* (s. 7–22). Masarykova univerzita.

Švancara, J. (Ed.). (1999). *Mihajlo Rostohar (1878-1966) v tradici celostní a experimentální psychologie*. Masarykova univerzita.

Švancara, J. (2014). Ferdinand Kratina (1885–1944) 70. výročí úmrtí. *Universitas*, 4, 53-54.

Viewegh, J. (1993). Osobnost a doba: sto let od narození českého psychologa univerzitního profesora PhDr. Viléma Chmelaře, DrSc., člena korespondenta ČSAV. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. (s. 7–15). Masarykova univerzita.